

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی

دانشنامه پرنندگان

«کلیات و اقلیم‌شناسی»

(همراه با فهرست تیره‌های پرنندگان جهان و فهرست گونه‌های پرنندگان ایران)

گردآورنده و ویراستار:

علی ادهمی میرحسینی

با همکاری:

دکتر محمد اسمعیل اعتماد

دکتر محمد بلوچ

دکتر بهروز بهروزی‌راد

دکتر جمشید منصوری

تهران ۱۳۸۴

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی

کتابخانه

بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی

۲۷

* دانشنامه پرندگان (کلیات و اقلیم‌شناسی)

* گردآورنده و ویراستار: علی ادهمی میرحسینی با همکاری دکتر محمد اسمعیل اعتماد،

دکتر محمد بلوچ، دکتر بهروز بهروزی‌راد، دکتر جمشید منصوری

* ویراستار زبانی و ادبی: اسداله معظمی گودرزی

* ویرایش فنی: شیده شهریار

* طراح جلد: احمد رحیمی

* حروفچین و صفحه‌آرا: گوهر نصرتی

* پردازش رایانه‌ای نقشه، عکس و تصویر: احمد رحیمی

* ناشر: بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی

* شمارگان: ۲۰۰۰

* چاپ اول: ۱۳۸۴

* لیتوگرافی: آران

* چاپ: آثار (قم)

ISBN 964-5515-48-3

* شابک: ۹۶۴-۵۵۱۵-۴۸-۳

بها: ۱۲۰۰۰ تومان

* حق چاپ برای بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی محفوظ است.

ادهمی میرحسینی، علی، گردآورنده و ویراستار

دانشنامه پرندگان: «کلیات و اقلیم‌شناسی» (همراه با فهرست تیره‌های پرندگان جهان و فهرست گونه‌های پرندگان ایران) / گردآورنده و ویراستار: علی ادهمی میرحسینی؛ با همکاری محمد اسمعیل اعتماد... [و دیگران]. - تهران: بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی، ۱۳۸۴.

۱۹۵ ص.: مصور (بخش رنگی). - (کتابخانه بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی؛ ۲۷)

ISBN 964-5515-48-3

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

Encyclopedia of birds; General views & Zoogeographical Regions...

ص.ع. به انگلیسی:

واژه‌نامه.

کتابنامه: ص. ۱۹۵.

۱. پرندگان -- دایرةالمعارفها. الف. اعتماد، محمد اسمعیل. ب. بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی.

ج. عنوان.

۵۹۸/۰۳

QL۶۷۲/۲۱ الف ۴ د ۲

م ۸۳-۲۲۲۸۴

کتابخانه ملی ایران

نشانی: تهران - خیابان ولی عصر، روبه‌روی سه راه زعفرانیه، ساختمان موقوفات دکتر محمود افشار، شماره ۱۷۵۳.

تلفن: ۲۷۱۷۱۱۷-۱۹ و ۲۷۰۵۸۴۸ دورنگار: ۲۷۱۱۳۱۱

فهرست

فصل ۱ - کلیات

- ۱-۱- تعریف رده پرندگان (Class: Aves) ۵
۲-۱- سیر تکامل پرنده ۵

فصل ۲ - ریخت‌شناسی

- ۱-۲- نامگذاری قسمت‌های مختلف بدن ۱۱
۲-۲- پر ۱۲
۳-۲- بال ۱۶
۴-۲- دم ۲۰
۵-۲- پا ۲۱
۶-۲- منقار ۲۲

فصل ۳ - اندام‌شناسی

- ۱-۳- استخوان‌بندی ۲۵
۲-۳- ماهیچه‌ها (عضلات) ۲۵
۳-۳- دستگاه گوارش ۲۷
۴-۳- دستگاه تنفس و عضو تولید صدا ۲۹
۵-۳- دستگاه گردش خون ۳۰
۶-۳- دستگاه تناسلی و دفع ادرار ۳۰
۷-۳- دستگاه عصبی (حواس) ۳۲

فصل ۴ - رفتارشناسی

- ۱-۴- پرواز ۳۷
۲-۴- فرود ۴۰
۳-۴- عادات غذایی ۴۲
۴-۴- چگونگی ارتباط در پرندگان ۴۴
۵-۴- تولید مثل ۴۷

فصل ۵ - مهاجرت و جهت‌یابی

۵۳	۱-۵ تعریف مهاجرت.....
۵۳	۲-۵ منشاء و تکامل مهاجرت.....
۵۴	۳-۵ انگیزه‌های مهاجرت.....
۵۵	۴-۵ آمادگی برای مهاجرت.....
۵۵	۵-۵ مسیرهای مهاجرت.....
۵۷	۶-۵ عادات و رفتار مهاجرتی.....
۶۳	۷-۵ تعریف جهت‌یابی.....
۶۳	۸-۵ چگونگی جهت‌یابی.....

فصل ۶ - پرندگان و محیط‌زیست

۶۷	۱-۶ نقش پرندگان در محیط‌زیست.....
۶۸	۲-۶ نقش پرندگان در زندگی انسان.....

فصل ۷ - روشهای مشاهده، شناسایی و مطالعه پرندگان

۷۳	۱-۷ چگونگی و شرایط مناسب مشاهده پرندگان.....
۷۴	۲-۷ طرز تشخیص پرندگان در طبیعت.....
۷۷	۳-۷ روشهای مطالعه و بررسی پرندگان.....
۸۱	۴-۷ روشهای نگهداری نمونه‌های پرنده.....

فصل ۸ - جغرافیای زیستی پرندگان

۸۷	۱-۸ تعریف جغرافیای زیستی.....
۸۹ - ۱۴۷	۲-۸ ناحیه‌های زیستی جهان.....
۱۴۷	۳-۸ گونه و گونه‌زائی در پرندگان.....

پیوست ۱ - وضعیت رده‌بندی و فهرست تیره‌های پرندگان جهان..... ۱۴۹

پیوست ۲ - وضعیت رده‌بندی و فهرست گونه‌های پرندگان ایران..... ۱۷۳

نمایه..... ۱۹۵

به نام خدا

پیشگفتار

هر چند که سابقه دیرین ما ایرانیان در زمینه فلسفه، حکمت و علوم باعث غرور و افتخار است، اما متأسفانه در باب علوم جانوری، و به ویژه در علم پرندشناسی، چندان پشتوانه تاریخی قابل ذکری نداریم.

در واقع، پرندگان با وجود آنکه به جهت زیبایی خاص، قدرت اوج گیری و پرواز و آوای گاه دلنشین مورد توجه ویژه هنرمندان و شعرای ما بوده اند، اما این حسن توجه به هیچ وجه جنبه علمی و واقعی نداشته است، به طوری که در آثار و کتابهای به جای مانده و یا در فرهنگ لغات زبان فارسی تعبیرها و معانی ذکر شده یا گاهی توصیف های برخی پرندگان با واقعیت چندان همخوانی ندارند. تأسف بیشتر از آن است که جامعه علمی ما هیچ گاه این انگیزه را نیافت که آثار منتشر شده کاوشگران و دانشمندان غیر ایرانی به ایران سفر کرده از قبیل زارودنی روسی، بلانفورد انگلیسی، د. فیلیپی ایتالیایی یا هیوم، الیویر و قبل از آنها محققانی مثل اس. جی. گمیلین را ترجمه و منتشر نماید.

از کتابهای خاصی مثل بازنامه ناصری که صرفاً در آداب و روشهای تربیت پرندگان شکاری تحریر شده که بگذریم، تا آنجا که من اطلاع دارم این کاستی تا سال ۱۳۳۷ شمسی که انتشارات دانشگاه تهران براساس نظرها و مشاهدات سایموند جرویس رید انگلیسی اقدام به نشر فهرست اسامی فارسی و علمی ۲۸۵ گونه پرنده مشاهده شده در ایران نمود، همچنان باقی ماند.

تلاش بعدی در رفع این کاستی به همت والای رئیس وقت سازمان حفاظت محیط زیست، جناب آقای اسکندر فیروز، انجام پذیرفت. دستاورد این تلاش ۶ ساله جمع آوری اطلاعات نسبتاً کاملی از تنوع، پراکندگی و وضعیت ۴۹۵ گونه پرنده بررسی شده توسط مشاور انگلیسی سازمان، دکتر درک آلبرت اسکات و اینجانب بود که انتشارات وقت سازمان در سال ۱۳۵۴ شمسی آن را در کتابی با نام «پرندگان ایران» منتشر نمود. مسلماً این کتاب خالی از کاستی و انتقاد نبود، اما در حد خود دو اثر عمده برجای گذاشت: اول، باعث جذب علاقمندان و دانشجویان جوانی شد که بعدها خود با تلاش و کوشش در این رشته صاحب نظر گردیدند، و دوم نشر آثار و کتابهایی که دیگر محققان و صاحب نظران در سالهای بعدی منتشر کرده و می کنند.

اینک، آنچه با نام «دانشنامه پرندگان» تقدیم به هم میهنان دوستدار دانش و فرهنگ می شود، بخشی از دانستنیهای علم پرندشناسی است که نگارنده در زمینه کلیات این علم و جغرافیای زیستی پرندگان با همکاری آقایان دکتر محمد اسمعیل اعتماد، دکتر محمد بلوچ، دکتر بهروز بهروزی راد و دکتر جمشید منصوری گردآوری و تدوین کرده است.

انگیزه اصلی این کار به زمانی برمی گردد که زنده یاد استاد احمد بیرشک در اواسط دهه شصت، طی نامه ای از سازمان حفاظت محیط زیست خواستار همکاری یکی از نویسندگان کتاب پرندگان ایران شدند. پس از ارجاع این امر از طرف سازمان متبوع به نگارنده و سعادت آشنایی با آن استاد نمونه، قرار شد که در خدمت ایشان برای عرضه هر آنچه در زمینه پرندشناسی برای هموطنان ایرانی قابل دانستن است تلاش هایی آغاز شود.

از آنجا که اعتقاد من به تلاش جمعی و مشارکت هر چه بیشتر متخصصان هر امر در پیشبرد اهداف مربوط است، با موافقت استاد در انجام این امر خطیر از استادان و صاحب نظرانی که می شناختم و دسترسی به آنها میسر بود، دعوت به عمل آمد. جمعی از استادان یاد شده که نامشان ذکر شد، به دعوت ما لبیک گفتند و همکاری صمیمانه و بی دریغ خود را ارزانی داشتند و عده ای هم، از جمله مهندس محمد رضا وزیری، مهندس حاجی قلی کمی، مهندس قائمی، دکتر بهرام کیایی و دکتر اسمعیل کهرم از طریق مکاتبه و

ملاقات حضوری، ما را یاری نمودند که بر خود فرض می‌دانم از ایشان و دیگر یاری‌دهندگان تشکر و قدردانی بنمایم.

تلاش جمعی آغاز شده در سایه حمایتها و دلگرمیهای استاد بیرشک، پس از چندین سال با همت و همکاری ارزشمند خانم هلن عالی‌پناه در سمت دبیر جلسات، منجر به گردآوری قسمتهایی از این مجموعه و نیز تدارک مطالبی برای فرهنگ اسامی پرندگان گردید.

در نیمه اول دهه هفتاد، تغییرات و تحولات ایجاد شده در بنیاد که منتج از شرایط و تنگناهای آن زمان بود وقفه‌ای در کار گردآوری و تدوین مطالب پیش آورد و پیامد آن موجب از دست دادن فرصت همکاری بیشتر با سایر همکاران به علت گرفتاریهای متعدد کاری آنان شد. پس از فراهم شدن شرایط نسبی کار، نگارنده مجدداً در نیمه دوم دهه هفتاد به گردآوری و تدوین مطالب ادامه داد و اطلاعات تکمیلی و جدید در برخی مباحث مثل، تاکسونومی و یامهاجرت و جهت‌یابی پرندگان، در بازنگری مطالب قبلی، بدان افزوده گردید. در همین مرحله، دو پیوست نیز به کتاب افزوده شد که پیوست اول فهرست نظام‌مند ۱۸۸ تیره پرند در کل جهان است و پیوست دوم فهرست نظام‌یافته ۵۱۴ گونه پرند که تاکنون در ایران دیده شده است. هر دو فهرست براساس دستاوردهای جدید تاکسونومیک محققانی مثل چارلز سیلی، جان اهل کیست و بلدوز و مونرو - که بر مبنای ساختار ژنی و آنالیز دی.ان.ای (DNA) و سفیده تخم پرندگان کار کرده‌اند - تنظیم گردیده است. هر چند که این نظریه‌ها گاه مورد قبول برخی نیست، اما در نظر من قابل قبول آمد.

حاصل کار در سال ۱۳۷۸ شمسی برای ویرایش ادبی متن به مدیریت بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی تحویل شد و در مدت چندین ماه کار ویرایش زبانی و ادبی را آقای اسداله معظمی گودرزی انجام داد و پس از بازنگری نگارنده از جهت حفظ محتوای علمی، تقریباً آماده چاپ شد. متأسفانه باز هم به علل معمول مثل کمبود اعتبار و مشکلات ناخواسته گریبانگیر بنیاد، کار چاپ و نشر کتاب مذکور به تعویق افتاد تا اینکه با تمهیدات فراهم شده توسط مدیریت محترم بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی جناب آقای دکتر نادرقلی قورچیان و همکاری مدیران و مسئولان بخشهای مربوطه از جمله آقای دکتر کامبیز بنی‌هاشمی و پس از ایشان آقای محسن بهلولی این مهم مجدداً دنبال گردید.

در این مرحله نیز براساس روح کلی حاکم بر کارهای علمی ضرورت داشت تا مجدداً محتوای کار بر طبق آخرین اطلاعات قابل دسترسی بازبینی شود که این کار در مدت زمانی نسبتاً کوتاه انجام و تغییرات لازم در برخی مباحث داده شد.

از مشکلات عمده این مرحله از کار یافتن عکسها و تصاویر قابل قبول و مهمتر از آن آماده‌سازی و جایابی مناسب تصاویر بود که این امر مهم و وقت‌گیر با همکاری گرافیک بنیاد آقای احمد رحیمی به انجام رسید و پس از تأیید بنیاد در ضرورت تغییر قطع کتاب، زحمت تایپ مجدد متن باز هم به سرکار خانم گوهر نصرتی محول شد.

در نهایت، این بخش از کار با همکاری افرادی که نامشان ذکر شد و دیگر دوستان و استادانی - که در اینجا نام برده نشدند - به انجام رسید. امید آن است که این اثر به نوبه خود مقبول اهل نظر گردد و صاحب‌نظران با تذکر ایرادها و اشکالات و نیز با ارائه اطلاعات و راهنماییهای ارزنده، تلاش ما را اعتلا بخشند.

به مشتاقان، به ویژه به پژوهشگران جوان و دانشجویان علاقه‌مند - که امید آینده درخشان جامعه ما هستند - عرض می‌شود که این اثر تنها بخش مقدماتی دانشنامه پرندگان است و آرزوی ما این است که با تلاش و همت شما و البته پشتیبانی و مساعدت بیشتر مسئولان در آینده نزدیک شاهد نشر جلدهای بعدی آن همگام با نشر مجلدات دانشنامه‌های دیگر به زبان شیرین فارسی باشیم.

باور نگارنده این است که چنین تلاشهایی با یاری پروردگار، بستر لازم برای تبلور هرچه بیشتر ذوق و استعدادهای سرشار جوانان ما را فراهم خواهد آورد و برای آنان در آینده، چراغ راه دشوار اما شیرین تعالی و پیشرفت در وادی پررونق دانش و فرهنگ خواهد بود.